DOI No: <http://dx.doi.org/10.29228/Joh43216>

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 28.04.2020
Kabul Tarihi: 25.05.2020
On-line Yayın: 25.06.2020

Article Type: Research article
Submitted: 28.04.2020
Accepted: 25.05.2020
Published Online: 25.06.2020

Atıf Bilgisi / Reference Information

Yıldırım, A. (2020). Yenisey Yazıtlarında Akrabalık Adları. *Journal of History School*, 46, 1763-1783.

YENİSEY YAZITLARINDA AKRABALIK ADLARI

Abdullah YILDIRIM¹

Öz

Birçok dilde sadece bir sözcük ile birden çok akrabalık ilişkisi karşılanırken Türkçede ise bir akrabalık ilişkisi için birden fazla sözcük kullanımı oldukça yaygındır. Bu yönüyle bakıldığında, şüpheşiz Türk dili akrabalık ilişkilerini gösteren sözcük bakımından ayrı bir yere sahiptir. Bu çalışmada, öncelikle Yenisey yazıtlarında geçen akrabalık adları tespit edilmiştir. Devamında tespit edilen akrabalık adlarının tanımlandığı metinler gösterildikten sonra bu kavramların anlaşılması için bu sözcüklerle ilgili örnek cümlelere yer verilmiştir. Ayrıca, çalışmada sözcükler ile ilgili köken bilgisi görüşü bildiren isimlerin değerlendirmeleri ve sözcüklerin tarihî şekilleri gösterilmiştir. İlgili incelemeler neticesinde Yenisey yazıtlarında toplam 32 akrabalık adı tespit edilmiş, tespit edilen örnekler içerisinde birçok eş anlamlı kelimenin olduğu görülmüştür. Çalışmamızda Yenisey yazıtları üzerine en kapsamlı çalışma olan Erhan Aydın'ın *Yenisey Yazıtları* adlı eseri temel kaynak olarak alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yenisey Yazıtları, Eski Türk Yazıtları, Söz varlığı, Akrabalık Adları, Leksikoloji.

¹ Dr., MEB, Malatya İl Milli Eğitim Müdürlüğü, abduhahyildirim350@gmail.com, Orcid: 0000-0002-2111-9874

Kinship Names in Yenisey Inscription

Abstract

While in many languages a word is used to shows lots of kinship relations, in Turkish for a kinship relation name there are many different words. From this point of view, undoubtedly, the Turkish language has a special place in terms of the word that shows kinship relations. In this study, the kinship names mentioned in the Yenisei inscriptions were determined. After showing the texts including kinship names some examples related with this words are given. In addition, in the study, the evaluations of the nouns who gave the origin information view about the words and the historical forms of the words are shown. As a result of the relevant examinations, a total of 32 kinship names were identified in the Yenisei inscriptions, and it was observed that there were many synonym words among the detected samples. In our study, Erhan Aydın's Yenisei Inscriptions, which is the most comprehensive study on Yenisey inscriptions, was taken as the main source.

Keywords: Yenisei Inscriptions, Old Turkish Inscriptions, Vocabulary, Kinship Names, Lexicology.

GİRİŞ

Yenisey Yazıtları, Sayan-Altay bölgesi halklarının önde gelen şahsiyetleri için VIII-X. yüzyıllar arasında dikildiği tahmin edilen mezar taşlarıdır. Bu yazıtlarda ölen kişi; genellikle eşine, çocuklarına, akrabalarına ve dostlarına doyamadan bu dünyadan göç ettiğini kendi ağzından anlatmaktadır (Yıldırım, 2019: 273).

Yenisey yazıtlarına coğrafik olarak bakıldığında büyük bir çoğunluğunun yukarı Yenisey vadisinde, doğuda Tuva'nın başkenti Kızıl'dan 60 km. uzaklıkta bulunan Sargal-Aksı'dan başlayarak batıda Hemçik Irmağı yakınındaki Şançi kırlarına kadar 200 kilometrelik mesafede toplandığı görülmektedir (Kormuşin, 2001: 259).

Yenisey yazıtları, Kırgızlar tarafından dikildiği sanılan ve bugün toplam sayısı 250'ye yaklaşan yazıtlardır. Bu yazıtlardan Uybat III (E 32) Yazıtı ilk bulunan yazıt olduğu hâlde N. Yadrintsev tarafından 1889 yılında II. Doğu Türk Kağanlığı'ndan kalan yazıtlar bulununcaya kadar bu yazıtların kimlere ait olduğu ve alfabenin niteliği hakkında pek bir şey bilinmiyordu. Thomsen'in bu alfabedeki harfleri çözmesinden sonra çalışmalar, daha çok Moğolistan bölgesi üzerinde yoğunlaşmış, bu yazıtları okuma girişimleri de olmuştur. Bu anlamda özellikle W. Radloff, S. Ye. Malov ve H. N. Orkun'un adını anmak gerekir (Aydın, 2012: 163).

Yenisey Yazıtlarında Akrabalık Adları

Türklerdeki akrabalık ilişkileri oldukça yoğun olup akrabalık adları araştırmacılar için önemli birer kaynak niteliği taşımaktadır. Türkçedeki akrabalık adlarındaki çeşitlilik toplum yaşamı ile doğrudan alakalıdır. Türk toplum yapısının sağlam olmasının önemli sebeplerinden birisi de akrabalık sistematığının tam oturmuş olması ve buna bağlı olarak da akrabalık adlandırmalarının fazla olmasıdır (Yavuz: 2013: 346b).

TDK Türkçe Sözlük'te “*akraba*” maddesi “1. Kan bağıyla birbirine bağlı olan kimseler, hısım. 2. Oluşma yönünden aynı kaynağa dayanan şeyler.” biçiminde geçmektedir (TDK, 2011: 72). Parlatır akraba sözcüğünün Arapça “*karīb*” sözcüğünden ödünçlendiğini belirterek ifadeyi “soyca birbirine yakın olanlar” biçiminde tanımlar (2014: 66). Gömeç ise akrabalık için hem kan yoluyla hem de evlilik yoluyla çeşitli şekillerde insanların birbirlerine yakın olması durumu olarak tanımlar (2002: 133).

Aksan bütün dillerde temel sözvarlığı, çekirdek sözler, etken sözler gibi adlandırmaların içinde akrabalık adlarının yer aldığını belirtir (2000: 26).

Bu çalışmada Yenisey yazıtlarında akrabalık adları; kan bağı yoluyla akrabalık bildiren terimler, evlilik yoluyla akrabalık bildiren terimler ve diğer akrabalık terimleri biçiminde alt başlıklara ayrıldı. Daha sonra akrabalık adlarının etimolojileri ve tarihi şekilleri verilerek Yenisey yazıtlarındaki akrabalık adları üzerine söz varlığı oluşturuldu.

İncelenen sözcükler alfabe sırası ile verilmiş olup, eğik çizgi “/” işaretinin solundaki sayı yazıtın numarasını, sağındaki sayı ise satır numarasını göstermektedir. Tek satırlı yazıtlarda sadece yazıt numarası verilmiştir.

1. Yenisey Yazıtlarında Akrabalık Adları

1.1. Kan Bağı Yoluyla Akrabalık Bildiren Terimler

1.1.1. Kan Bağı Yoluyla Akrabalık Bildiren Kadın ile İlgili Terimler

1.1.1.1. *ege* ‘anne’ (Aydın, 2015: 199). Hemçik-Çırgakı (E 41), 6

er erdemimdaki egeçim e ana gemçigt<e> yiriltim “Erkeklik erdemim, anneciğim? ve ana Kemçik’ten ayrıldım!” Hemçik-Çırgakı (E 41), 6

Etimolojik sözlüklerde *ege* sözcüğü ile ilgili herhangi bir bilgi bulunmazken; Aydın sözcüğü kesin olmamakla beraber “anne” olarak anlamlandırmayı uygun görür (2015: 104).

1.1.1.2. eke ‘abla, kız kardeş’ (Aydın, 2015: 199). Tuva D (E 51), 3

yēti eç<i> ekem e esiz e eşim e esiz e “Yedi ağabeyim (ve) kız kardeşime (doymadım), ne yazık! Eşimden (dostumdan) (ayrıldım), ne yazık!” Tuva D (E 51), 3

Clauson *eke* sözcüğünün “kişinin yaşça kendisinden büyük ama babasından yaşça küçük olan yakın kadın akrabalarına” ve “hala, abla” gibi çeşitli akrabalık bildiren anlamlara sahip olduğunu belirtir (ED 100b). Clauson sözcüğün Kıpçak Türkçesinde “baba, amca, ağabey” anlamlarında kullanıldığını da ekler (ED 145a). Sözcük Kül Tegin (K 9) yazıtında ve Uygur Türkçesinde *eke* “abla” biçiminde geçmektedir (Aydın, 2014; Caferoğlu, 2015). Li, sözcüğün Uygurcadan sonraki metinlerde “*ekeci, ekeçi, egeçi, eğeçi, ikeci, igeçi*” gibi farklı fonetik biçimlerini gösterir (1999: 173). Gülensoy ise sözcüğün Orta Türkçe (DLT) döneminde *eçe, eze* biçiminde kullanıldığını belirtir (2007: 324). Çağbayır ise sözcüğün Anadolu ağızlarında “büyük erkek kardeş, küçük kardeş, yaşlı ve deneyimli çoban, sürüyü çekip götüren baş hayvan, büyük, yetişkin, usta, açık göz, deneyimli, geveze, ukala” gibi çeşitli anlamlara sahip olduğunu belirtir (2007, CII: 1390-1391). Yenisey yazıtlarında sadece bir kez tespit edilen sözcük “abla” anlamında kullanılmıştır. Eski Türkçede sadece “abla, hala” için kullanılan *eke* sözcüğü, Kıpçak Türkçesinde anlam genişlemesine uğrayarak “baba, amca, ağabey” gibi akrabalık ilişkileri için kullanılmıştır. Anadolu ağızlarında ise sözcüğün anlamı daha da genişleyerek “büyük erkek kardeş, küçük kardeş, yaşlı ve deneyimli çoban, büyük, yetişkin, usta, açık göz, deneyimli” gibi çeşitli anlamları karşılar hale gelmiştir. Hatta bazı Anadolu ağızlarında sözcük anlam kötüleşmesine uğrayarak “sürüyü çekip götüren baş hayvan, geveze ve ukala” anlamlarında kullanılmaktadır.

1.1.1.3. kız ‘kız çocuğu’ (Aydın, 2015: 206). Uyük-Turan (E 3), 6; Abakan (E 48), 10; Uybat VI (E 98), 5

kanım tölböri kara bodun külüg kadaşım esizim e eçiçim er ögler oğlan er küdegülerim kız kelinlerim bökmedim “Hanım Tölböri, halkım, ünlü akrabalarım, ne yazık! Ağabeyciğim, annelerim erkek çocuklarım, erkek güveyleirim, kızlarım ve gelinlerim, (hepsine) doymadım.” Uyük-Turan (E 3), 6

Clauson *kız* sözcüğünün temel anlamının “evlenmemiş bayan” olduğunu, daha sonra anlam daralmasına uğrayarak daha çok “kız evlat, köle, cariye ” anlamlarında kullanıldığını belirtir (ED 679a). Kâşgarlı Mahmud, sözcüğün anlamının “pahalı, değerli şey” olmasının yanında “cariye, gelin, kadın, kız” anlamlarının da olduğunu da ekler (Akkoyunlu, Ercilasun, 2014: 717-718).

Yenisey Yazıtlarında Akrabalık Adları

Sözcük Orhon yazıtlarında ve Uygur Türkçesinde *kız* “kız evlat” biçiminde geçer (Aydın, 2014; Caferoğlu, 2015). Li, sözcüğün Uygurcadan sonraki metinlerde “kız, hıız, hır ve hır” gibi farklı fonetik biçimlerini gösterir (1999: 203-204). Gülensoy ise Çuvaşçada *hir*, Orta Türkçe ve Kırgızca’da *kırkın* (+KIn topluluk eki) “dişi köleler”, Kazak, Özbek, Kazan Tatar ve Uygur Türkçesinde ‘*kız*’, Yakutçada ‘*kız*’ biçiminde geçtiğini belirtmiştir (2007: 522). Yenisey yazıtlarında sözcük “kız çocuğu” anlamında kullanılmıştır. Eski Türkçede “kız evlat” için kullanılan sözcük; Orta Türkçede “pahalı, değerli şey, cariyeye, gelin, kadın, kız” gibi anlamlar kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır. Sözcük daha sonra Kırgız Türkçesinde anlam kötüleşmesine uğrayarak “dişi köleler” anlamında kullanılmaktadır. Sözcük diğer çağdaş Türk lehçelerinde ise “genç kız, kız evlat, bakire” anlamlarıyla yaşamaktadır.

1.1.1.4. ög ‘anne’ (Aydın, 2015: 208). Uyuk-Turan (E 3), 6; Çaa-Höl I (E 13), 1; Altın-Köl I (E 28), 1; Altın-Köl II (E 29), 1; Köjeelig-Hovu (E 45), 2; Herbis-Baari (E 59), 9

büş yaşımta kañsız kalıp tokuz yëgirmi yaşımta ögsüz “Beş yaşımda babasız kaldım. On dokuz yaşımda annesiz” Köjeelig-Hovu (E 45), 2

Clauson *ög* sözcüğünün “anne” anlamında kullanılan en eski Türkçe ifade olduğunu vurgulayıp *ögsüz* sözcüğünü örnek göstererek sadece Güney Batı Lehçelerinde ve Anadolu’da hayatta kaldığını belirtir. Bazı Türk lehçelerinde *öge/ök* sözcüğü yerini *ana* sözcüğüne bıraktığını da ekler (ED 99a). Sözcük Orhon yazıtlarında ve Uygur Türkçesinde *ög* “anne” biçiminde geçmektedir (Aydın, 2014; Caferoğlu, 2015).

1.1.2. Kan Bağı Yoluyla Akrabalık Bildiren Erkek ile İlgili Terimler

1.1.2.1. apa ‘ced, ata’ (Aydın, 2015: 192). Barık II (E 6), 4; Çaa-Höl VI (E 18), 1; Kara-Yüs (E 39), 6; İyme I (E 73), 4

ançığ eşitip bay apam el yarayu el ançığ ök baş alpagu “Öylece işitip zengin ceddım yurda yararlı (işler yaptı), yurdu öylece (düzenledi). Bizzat baş kahramanlar?” Kara-Yüs (E 39), 6

Clauson, *aba, ebe, epe* biçiminde şekilleri olan *apa* sözcüğünün Çağdaş Türk dillerinde “ata, dede, nine, baba, anne, amca, hala, ağabey, abla, ebe” gibi çeşitli akrabalık adlarını karşıladığını belirtir (ED 5a). Aydın, Tonyukuk yazıtında geçen *apa tarkan* ifadesi dikkate alındığında *apa*’nın unvandan çok unvan niteleyicisi olabileceğine dikkat çekmektedir (2015: 56). Gömeç ise Kül Tigin, ve Köl İç Çor yazıtlarında askerî ve idarî unvan olarak kullanıldığını

belirtir (2002: 134). Uygur Türkçesinde “abla, büyük kız kardeş” biçiminde geçer (Caferoğlu, 2015: 18). Gülensoy, Eski Türkçede “ced, dede, nine, baba, anne” anlamlarında kullanılan *apa* sözcüğünün Kıpçak Türkçesinde tabulaştırılarak “ayı” sözcüğü yerine kullanıldığını belirtir. Kıpçakçanın çağdaş lehçeleri olan Başkurtça’da ve Tatarca’da “abla, teyze, hala” gibi akrabalık adlarını karşıladığını belirtir (2007: 72). Yavuz ise sözcüğün Türkiye Türkçesi ağızlarında “aba: anne, abu: anne, abı: anne” biçiminde kullanıldığını belirtir (2013: 247b). Yenisey yazıtlarında genellikle unvan ve unvan niteleyicisi olarak kullanılan *apa* sözcüğü yukarıda gösterilen yerlerde ise ‘ced, ata’ anlamında kullanıldığı tespit edilmiştir. Sözcük Orhon Türkçesinde “ata, ced” anlamlarında kullanılırken Eski Uygur Türkçesinde anlam değişimine uğrayarak “abla, büyük kız kardeş” için kullanılmıştır. Orta Türkçe döneminde “insan, baba” anlamlarında kullanılmıştır. Sözcük daha sonra Kıpçak Türkçesinde anlam kötüleşmesine uğrayarak “ayı” anlamında kullanılmıştır. Anadolu ağızlarında ise anlam genişlemesine uğrayarak “abla; anne; üvey ana; nine; kaynana; yenge; teyze; hala; yetişmiş, buluğa ermiş kız kardeş; hanım, hanımefendi; baba” gibi anlamlarıyla varlığını sürdürmektedir (DS I: 1-4).

1.1.2.2. ata ‘baba, babacık’ (Aydın, 2015: 193). Uybat III (E 32), 14; Oznacennaya II (E 104), 8; Şanci III (E 152), 2; Adrianov Koleksiyonundan Bir Yazıt, 2

enlig çor inançu alp tarkan ataçım a adrıldımız esisim “Enlig Çor Inançu Alp Tarkan (adlı) babacığımdan ayrıldım, ne yazık!” Şanci III (E 152), 2

Clauson, *kañ* “baba” sözcüğünün yerine ilk kez Budist Uygur metinlerinde *ata* sözcüğünün kullanıldığını, bazı Türk dillerinde çok az da olsa yaşadığına dikkat çeker (ED 40a). Sözcük Ongi Yazıtında *ata* “baba” biçiminde geçer (Aydın, 2014). Li, sözcüğün Orta Türkçede “*ata ve hata*” biçiminde geçtiğini, Çağdaş Türk dillerinde “baba” veya “dede” anlamında kullanıldığını belirtir (1999: 110). Yenisey yazıtlarında da “baba” anlamında kullanıldığı tespit edilmiştir. Türkiye Türkçesinde ise *ata* sözcüğü Eski Türkçedeki aynı anlam ve biçimiyle varlığını devam ettirmektedir.

1.1.2.3. eçi ‘ağabey, ağabeycik’ (Aydın, 2015: 201). Barık II (E 6), 2; Çaa-Höl V (E 17), 2; Çaa-Höl VI (E 18), 2; Çaa-Höl X (E 22), 4; Altın-Köl I (E 28), 3, 9; Uybat III (E 32), 2, 17; Tuva D (E 51), 1, 3; Elegest II (E 52), 1; Herbis-Baarı (E 59), 8; Uyuk-Oorzak III (E 110), 4; Kulplu Sedyarski Maşrapası, 2

Yenisey Yazıtlarında Akrabalık Adları

er er<d>em <ü>çün inim eçim uyurın üçün beŋgümün tike berti “Erkeklik kahramanlığım için, kardeşim (ve) ağabeyim muktedir oldukları için ebedî taşımı dikiverdiler.” Altın-Köl I (E 28), 9

Clauson’a göre *eçi* sözcüğü bir kişinin babasından daha küçük, kendisinden daha yaşlı yakın erkek akrabası için kullanılır. Hem “küçük amca” hem de “büyük ağabey” anlamına gelmektedir. Sözcük önce “amca” anlamını yitirmiş sonra da Orta Türkçe döneminde yerini “ağabey” anlamındaki Moğolca bir sözcük olan *aka*’ya bırakmıştır (ED 20a). Sözcük Orhon yazıtlarında *eçi* “ağabey, amca” biçiminde geçer (Aydın, 2014). Li, sözcüğün Orhon Türkçesinden sonraki metinlerde “*eçi, eçi, eççi, eci ve içi*” biçiminde farklı fonetik biçimlerde geçtiğini gösterir (1999: 131). Gülensoy, sözcüğü “büyük erkek kardeş, ağabey” olarak anlamlandırarak sözcüğün Anadolu ağızlarında “*ede, ece, ecem, eci, ecim, eçe, eçi, edi*” şekilleri ile yaşadığını belirtir (2007: 318). Yenisey yazıtlarında “ağabey” anlamında kullanılan *eçi* sözcüğünün kişi adı olarak da kullanıldığı tespit edilmiştir. Sözcük, Orhon Türkçesinden sonraki tarihî metinlerde “amca, ağabey” anlamlarında kullanılmıştır. Anadolu ağızlarında ise anlam genişlemesine uğrayarak “ağabey; baba; amca; erkek kardeş; abla; yenge; baba anne; kadın; arkadaş; ağa; hala çocuğu” anlamlarında farklı fonetik biçimleriyle yaşamaktadır (DS III: 1659).

1.1.2.4. **ékiz** ‘ikiz’ (Aydın, 2015: 202). Altın-Köl II (E 29), 3

erdeml[ig] bulsar bodun esirkeyü ermedi erinçim ékizim e “Kahramanlığı bulduğunda, halkı (onu) esirgeyemedi (koruyamadı), ne acı! Ey ikizim!” Altın-Köl II (E 29), 3

Gabain, +z çokluk ekinin Moğolca +re ekinden geldiğini belirterek artık canlı bir ek olmadığına dikkat çeker (1988: 62). Gülensoy, *ékiz* sözcüğünü “bir doğumda dünyaya gelen iki kardeş” olarak anlamlandırarak Orta Türkçede *ikkiz* biçiminde kullanıldığını belirtir. Çağdaş Türk dillerinin birçoğunda yaşadığını da ekler (2007: 429). Yenisey yazıtlarında bir defaya mahsus olmak üzere kullanılmıştır. Sözcük Türkiye Türkçesinde ise *ikiz* biçiminde aynı anlamıyla varlığını sürdürmektedir.

1.1.2.5. **ini** ‘erkek kardeş’ (Aydın, 2015: 203). Çaa-Höl VI (E 18), 2; Altın-Köl I (E 28), 3, 8, 9; Uybat I (E 30), 2; Uybat III (E 32), 17

on inisi tokuz oğlu bar üçün “On kardeşi dokuz çocuğu olduğu için,” Uybat I (E 30), 2

Sözcük Orhon yazıtlarında “küçük erkek kardeş” anlamında kullanılmaktadır. Caferoğlu da sözcüğü “küçük erkek kardeş” olarak anlamlandırır (2015: 95). Gülensoy ise sözcüğü “kayınbirader” olarak anlamlandırır (2007: 437). Li, sözcüğün Uygurcadan sonraki metinlerde “*ini*, *inek* ve *ineke*” gibi farklı fonetik biçimlerini gösterir (1999: 154). Yenisey yazıtlarında “erkek kardeş” anlamında kullanılmıştır. Sözcük, Eski Türkçe ve sonraki tarihî metinlerde “erkek kardeş” anlamında kullanılırken Anadolu ağızlarında anlam genişlemesine uğrayarak “küçük erkek kardeş, kocanın küçük erkek kardeşi, kayınbirader, babanın küçük erkek kardeşi; amca, küçük kız kardeş, kocanın küçük kız kardeşi, görümce” anlamlarıyla yaşar (Çağbayır, 2007, CII: 2183).

1.1.2.6. inilig ‘(küçük) kardeş(ler)’ (Aydın, 2015: 203). Altın-Köl I (E 28), 5; Devlet Ermitajı’ndan Gümüş Kap

atsar alp ertiniz e tutsar küç ertiniz e inilig bört una(?) bars adrıldım<a> yıtı “Atsanız, kahraman idiniz (ve) tutsanız güç(lü) idiniz, kardeşlerim Bört (ve) Una Bars’tan ayrıldım, ne acı!” Altın-Köl I (E 28), 5

Yenisey yazıtlarında, *ini* “erkek kardeş” sözcüğünden türeyen *inilig* sözcüğü “küçük erkek kardeşler” anlamında kullanılmıştır. *inilig* sözcüğünün varlığı Orhon yazıtlarında ve Uygur Türkçesinde varlığı tespit edilmemiştir.

1.1.2.7. kañ ‘baba’ (Aydın, 2015: 204). Barık II (E 6), 1; Barık IV (E 8), 3; Elegest I (E 10), 6; Çaa-Höl I (E 13), 4; Çaa-Höl IV (E 16), 3; Uybat III (E 32), 16; Köjeelig-Hovu (E 45), 2; Abakan (E 48), 6; Herbis-Baarı (E 59), 3; Kanmıldığ-Hovu (E 62); Uybat VI (E 98), 2; Bayan-Kol (E 100), 3; Uyük-Oorzak II (E 109), 4; Adrianov Koleksiyonundan Bir Yazıt, 1

yėti urı ogluñuzka bökmedök kañıçım alp <u>kuşça buñı tüşürmek ertiniz buñka taşın beñkü tiker men yıtı “Yedi erkek çocuğunuza doymadınız. Babacığım yiğit bir anlayışla bunu söylemek istediniz. Buraya taşını ebedî (kalmak üzere) dikiyorum, eyvah!” Abakan (E 48), 6

Erdal, *kañ* “baba” sözcüğünün anlamsal yakınlık ilişkisi bulunan *ka* “aile” sözcüğünden türediğini belirtir. Ayrıca *kadaş* “akraba” sözcüğü ile aynı kökten geldiğini de ekler (OTWF 161). Clauson *kañ* için, Türkçenin duygu bakımından en eski sözcüğü olduğunu, zamanla Eski Uygurcada yerini *ata*’ya bıraktığını belirtir. Hakasçada ise varlığını sürdürememiş yerini *kandış* ve *kansık* sözcüklerine bıraktığını ekler (ED 630b). Yenisey yazıtlarında çokça geçen *kañ* sözcüğü “baba” anlamında kullanılmıştır.

Yenisey Yazıtlarında Akrabalık Adları

1.1.2.8. oġlan ‘çocuklar, evlatlar’ (Aydın, 2015: 208). Uyük-Tarлак (E 1), 1; Uyük-Turan (E 3), 6; Kara-Sug (E 9), 1; Çaa-Höl IV (E 16), 1; Çaa-Höl VI (E 18), 5; Çaa-Höl VIII (E 20), 1; Oçurı (E 26), 2, 8; Altın-Köl II (E 29), 1; Bay-Bulun I (E 42), 8; Köjeelig-Hovu (E 45), 1, 7; Tuva D (E 51), 1; Herbis-Baarı (E 59), 1; Uyük-Oorzak III (E 110), 3; Yeerbek I (E 147), 3

er atım kök tirig ben esizim e kadaşım a esiz e ogulanım a eçim adrıl<t>ım a “Erkeklik adım Kök Tirig(‘dir). Ne yazık! Akrabalarımın (ayrıldım), ne acı! Çocuklarımdan, ağabeyimden ayrıldım.”

Erdal, +An ekinin kolayca tespit edilebilen; fakat üretken olmayan bir topluluk eki olduğunu belirterek bu ek için *eren* “erkek” ve *oglan* “erkek evlat, çocuklar” sözcüklerinin en dikkat çekici örnek olduğuna işaret eder. Yazıtlarda *oglan* sözcüğü çoğul ve topluluk isimleri için kullanıldığını belirtir. Uygur döneminde ise hem tekil anlamıyla hem de çoğul anlamıyla kullanıldığını da dikkat çeker (OTWF 91). Clauson, *oglan* için *ogul* sözcüğünün +An çokluk eki olarak oluşturulduğunu belirterek Türkçede bu ekle oluşturulan çok az sözcükten biri olduğuna da dikkat çeker. *oglan* sözcüğü aslında çoğul bir anlam taşımasına rağmen gerçek anlamını zamanla yitirerek “erkek evlat, erkek çocuk” anlamında kullanılıp daha sonra “hizmetçi, koruyucu” anlamlarını kazanmıştır. Fakat *oglan* sözcüğünün “hizmetçi, koruyucu” anlamlarını zamanla yitirmesine rağmen tekil anlamı ile “erkek evlat, çocuk” anlamı ile varlığını sürdürmüştür (ED 83b-84a). Li, sözcüğün Uygurcadan sonraki tarihî metinlerde “*oglan*, *owlan*, *olan*, *ulan*, *oġla*” gibi farklı fonetik biçimlerini göstermiştir (1999: 196). Sözcük, Eski Türkçe döneminde hem erkek çocuğu için hem de kız çocuğu için kullanılan bir terim iken daha sonraları anlam daralmasına uğrayarak sadece “erkek çocuk” için kullanılan bir terim olarak kullanılmıştır. Sözcük Anadolu ağızlarında ise “erkek çocuk; yetişkin erkek; (iskambilde) genç erkek resimli kağıt, bacak, vale” gibi anlamlarda kullanıldığı görülmektedir. Sözcüğün *ulan* biçimindeki fonetik şekli anlam kötüleşmesine uğrayarak “kaba bir şekilde öfke nefret anlatan söz” olarak karşımıza çıkmaktadır. Sözcüğün “ey, ulan” anlamındaki kabaca seslenme ünlemleri olan “lan, lā, lay, layn, le, len, ley, lo, loġ” gibi fonetik şekillerinde anlam kötüleşmesinin farklı örnekleri görülür (DS IV: 3062).

1.1.2.9. oġlt ‘çocuklar, evlatlar’ (Aydın, 2015: 208). Oçurı (E 26), 2

<...> *oġltı küç urı oġlan tug[dı]* <...> “<...> Çocukları, güçlü erkek çocuklar (olarak) doğdu <...>”

ogul sözcüğünün +*t* çokluk ekini alarak oluşturduğu *oglit* sözcüğü, Yenisey yazıtlarında bir kez tespit edilmiş olup “çocuklar, evlatlar” anlamında kullanılmıştır.

1.1.2.10. ogul ‘çocuk(lar)’ (Aydın, 2015: 208). Uyük-Turan (E 3), 1, 5, 5; Barık III (E 7), 1, 4; Elegest I (E 10), 1; Begre (E 11), 1; Çaa-Höl II (E 14), 2; Çaa-Höl III (E 15), 2; Çaa-Höl VI (E 18), 4; Çaa-Höl X (E 22), 1; Altın-Köl II (E 29), 5; Uybat I (E 30), 2; Uybat II (E 31), 5; Uybat III (E 32), 6, 9, 10; Kızıl-Çıraa I (E 43), 1; Kızıl-Çıraa II (E 44), 6; Abakan (E 48), 6, 9; El-Bajı (E 68), 4, 7, 12; Elegest IV (E 70), 1; Ağırşak-Damga (E 88), 3; Çerbi (E 106), 1; Uyük-Oorzak I (E 108), 4; Tugutüp I (E 120), 2; Yeerbek I (E 147), 2; Lisic’ya I

*kuyda kadaşım a kunçuyum a adrılı bardım men **oglum**ka bodunumka bökmedim* “Obada akrabalarım, eşimden ayrılıverdim. Çocuklarıma, halkıma doymadım.” Altın-Köl II (E 29), 5

Clauson sözcüğün temel anlamının her iki cinsiyet için “çocuk, evlat” olarak kullanılmasına rağmen daha çok “erkek evlat” için kullanıldığını belirtir. Kız çocukları için ise “*ogul kız*” tabirinin daha olağan bir kullanım olduğunu ifade eder (ED 83b). Sözcük Orhon yazıtlarında ve Uygur Türkçesinde *ogul* “çocuk, evlat” biçiminde geçmektedir (Aydın, 2014; Caferoğlu, 2015). Li, sözcüğün Uygurcadan sonraki metinlerde “*oğul, oğıl, owul, aw(ı)l, öl*” gibi farklı fonetik biçimlerini gösterir (1999: 198-199). Bu sözcük de tıpkı *oglan* sözcüğü gibi zamanla anlam daralmasına uğrayarak sadece “erkek çocuklar” için kullanılmıştır. Sözcük Anadolu ağızlarında “erkek evlat” anlamının yanında anlam genişlemesine uğrayarak “yaşlı kimselerin genç erkeklere söylediği bir seslenme sözü; *bey* denilen bir dişi arıyla kovandan çıkan arı topluluğu” gibi anlamlarıyla da yaşamaktadır (DS V: 4612).

1.1.2.11. urı ‘erkek çocuk’ (Aydın, 2015: 214). Uyük-Arjan (E 2), 1; Çaa-Höl I (E 13), 2; Oçurı (E 26), 2; Ak-Yüs I (E 38), 3; Abakan (E 48), 6, 9; Elegest III (E 53), 3; Tepsey XI (E 126)

*kuyda kunçuyum adrıldım sekiz **urım** adrıldım* “Obada eşimden ayrıldım, sezik oğlumdan ayrıldım.” (Çaa-Höl I (E 13) 2)

Clauson, sözcüğün her iki cinsiyet için kullanılan *ogul* kelimesinin aksine sadece “erkek çocuk, erkek evlat” için kullanıldığını belirtir (ED 197a). Caferoğlu sözcüğün Uygurca metinlerde “*oğul, genç, delikanlı*” anlamlarında kullanıldığını gösterir (2015: 266). Li ise sözcüğün Karahanlı Türkçesinde “erkek

Yenisey Yazıtlarında Akrabalık Adları

evlat” anlamında kullanıldığını, Karahanlı Türkçesinden sonra sözcüğün tanıklanmadığına dikkat çeker (1999: 201). Yenisey yazıtlarında bu ifade genellikle “erkek çocuk” anlamında kullanılmıştır. Ayrıca sözcüğün bazen cinsiyet bazen de unvan olarak kullanımı da söz konusudur.

1.2. Evlilik Yoluyla Akrabalık Bildiren Terimler

1.2.1. Evlilik Yoluyla Akrabalık Bildiren Kadın ile İlgili Terimler

1.2.1.1. ewçi ‘eş, zevce’ (Aydın, 2015: 201). Bay-Bulun I (E 42), 8; Kara-Bulun II (E 66), 1

er atım öz tugdı oğlanım esiz e ewçim adrılıtm a “Erkeklik adım Öz Tugdı. Çocuklarım(dan), ne yazık! Eşim(den) ayrıldım.” Bay-Bulun I (E 42), 8

Clauson, *ew* sözcüğünden türeyen *ewçi* ifadesinin genel anlamı ile “kadın, eş”; özel anlamı ile “ev hanımı” anlamını ifade ettiğini belirtir (ED 6a). Caferoğlu sözcüğün Eski Uygur Türkçesi metinlerinde de *évçi* biçiminde geçtiğini belirterek “eş, karı, kadın” olarak anlamlandırır (2015: 68). Li ise *ewçi* sözcüğünün Uygurcadan sonraki tarihi kaynaklarda “*ebçi, ewçi, epçi, épçi, ibçi, ipçi*” biçiminde tanıklandığını belirtir (1999: 240). Yenisey yazıtlarında iki defa tespit edilen *ewçi* sözcüğü “eş, zevce” anlamında kullanılmıştır.

1.2.1.2. eş ‘eş, zevce’ (Aydın, 2015: 202). Uyük-Arjan (E 2), 1; Begre (E 11), 8; Çaa-Höl VI (E 18), 4; Haya-Başı (E 24), 5; Hemçik-Çırgakı (E 41), 1, 2, 8; Abakan (E 48), 8; Tuva D (E 51), 3, 4; Hemçik-Bom III (E 97), 2; Çerbi (E 106), 2; Uyük-Oorzak II (E 109), 5

tañlarım er atım yok <ü>çün yėti aşnukı eşim taş <u>ru tiktı “Taylarım. (Önceleri) erkeklik adım olmadığı için yedi eski eşim, dostum taş(a) yazdırıp dikt(i)ler.” Hemçik-Çırgakı (E 41), 2

Clauson *eş* sözcüğünün temel anlamının “eş, yoldaş, arkadaş, karı-kocadan her biri” olduğunu belirtir (ED 253b). Yenisey yazıtlarında da “eş, zevce” anlamında kullanılmıştır. Sözcük, Türkiye Türkçesinde de aynı anlamıyla varlığını sürdürmektedir.

1.2.1.3. kelin

‘gelin’ (Aydın, 2015: 205). Uyük-Turan (E 3), 6

kanım tölböri kara bodun külüg kadaşım esizim e eçiçim er ögler oğlan er küdegülerim kız kelinlerim bökmedim “Hanım Tölböri, halkım, ünlü akrabalarım,

ne yazık! Ağabeyciğim, annelerim erkek çocuklarım, erkek güveylerim, kızlarım ve gelinlerim, (hepsine) doymadım.” Uyük-Turan (E 3), 6

Clauson, *kel-* fiilinden türeyen *kelin* sözcüğünün “aileye gelen kişi” anlamındaki akrabalık ilişkisini yansıttığını, özellikle “küçük erkek kardeşin veya erkek çocuğunun karısı” için kullanıldığını belirtir. Ayrıca daha çok “gelin” için kullanılan *kelin* sözcüğünün bu anlamda kullanılan tek Türkçe sözcük olduğuna da dikkat çeker (ED 719a). Sözcük Orhon yazıtlarında ve Uygur Türkçesinde *kelin* “gelin” biçiminde geçmektedir (Aydın, 2014; Caferoğlu, 2015). Li, sözcüğün Uygurcadan sonraki metinlerde “*kelin, kelin, kilin ve gelin*” gibi farklı fonetik biçimlerde geçtiğini gösterir (1999: 313-314). Yenisey yazıtlarında bir kez geçen *kelin* sözcüğü “gelin” anlamında kullanılmıştır. Sözcük, Türkiye Türkçesinde *gelin* biçiminde Eski Türkçedeki anlamıyla varlığını sürdürmektedir.

1.2.1.4. kisi ‘eş, zevce’ (Aydın, 2015: 206). Çaa-Höl VI (E 18), 3; Suglug-Adır-Aksı (E 61), 2

kuyda kisi e yuta adrılı bardımız “Obada eşim(den ayrıldım), ne acı! Ayrılıverdik ne acı!” Çaa-Höl VI (E 18), 3

Clauson sözcüğün doğaüstü varlıkların ve hayvanların aksine cinsiyet ayrımı yapılmaksızın “adam, kişi, insanoğlu” anlamlarında kullanıldığını, daha sonra Karahanlı Türkçesinde ise “eş, zevce, kadın; halk” anlamlarında kullanıldığını belirtir (ED 752b). Sözcük Küli Çor yazıtında *kisi* “eş, zevce” biçiminde, Uygur Türkçesinde *kisi* “kişi, canlı, yaratık” biçiminde geçmektedir (Aydın, 2014; Caferoğlu, 2015). Li sözcüğün Orta Türkçe metinlerinde “*kisi, kişi, kissi, kis*” biçimlerinde geçtiğini belirterek Trk. (Manisa ağ.) *kişi* “karı”, Tkm. (Truḥmen ağ.) *kisi*, “kişi” ve Hal. (Ḥarrab ağ.) *kissi* “karı” biçiminde Çağdaş Türk dillerinde yaşadığını belirtir (1999: 248-249). Yenisey yazıtlarında sözcük “eş, zevce” anlamında kullanılmıştır.

1.2.1.5. kunçuy ‘eş, zevce’ (Aydın, 2015: 207). Uyük-Tarlak (E 1), 1; Uyük-Arjan (E 3), 1; Barık II (E 6), 4; Barık III (E 7), 4; Barık IV (E 8), 2; Elegest I (E 10), 1; Begre (E 11), 2; Çaa-Höl I (E 13), 2; Çaa-Höl II (E 14), 2; Çaa-Höl IV (E 16), 1; Çaa-Höl X (E 22), 1; Oznaçennaya (E 25), 1; Oya (E 27), 2; Altın-Köl II (E 29), 5; Köjeelig-Hovu (E 45), 6; Telee (E 46), 1; Abakan (E 48), 7; Tuva D (E 55), 2; Herbis-Baarı (E 59), 2; El-Bajı (E 68), 29; Elegest IV (E 70), 2; İyme I (E 73), 4; Uyük Oorzak I (E 108), 1; Uyük Oorzak II (E 109), 3; Tugutüp I (E 120), 1; Yeebek I (E 147), 2

Yenisey Yazıtlarında Akrabalık Adları

*tölis bilge atam ben altı yègirmi yaşıım a almış **kunçuyum**uz bökmédi begiçim* “(Ben) Tölis Bilge Ata (*ım). On altı yaşımda aldığımız eşimiz doymadı beyciğim.” Abakan (E 48), 7

Clauson *kunçuy* için Çince *kung chu* “hükümdarın kızı” sözcüğünün ödünçleme yoluyla Türkçeye geçtiğini belirtir (ED 635a). Şirin User ise bazı Uygur metinlerinde sözcüğün son sesinin düşerek “*kunçı*, *kunçu*” biçiminde görüldüğünü belirtir (2011: 288-289). Aydın ise Moğolistan bölgesi yazıtları, Uygur ve Karahanlı metinlerinin neredeyse tamamında orijinal anlamı olan “hükümdarın kızı veya kız kardeşi” biçiminde kullanıldığını belirtir. Yenisey yazıtlarında ise Sayan-Altay bölgesi halklarının eşlerine duyduğu saygıyı dile getirmek amacıyla “eş, zevce” anlamında kullanıldığına dikkat çekmektedir (2015: 36). Yenisey yazıtlarında eş için kullanılan “*êş*, *ewçi*, *kisi*, *yutuz*, *kunçuy*” sözcüklerinden en çok *kunçuy* sözcüğünün kullanılmış olması eşin kocanın gözündeki değerini göstermesi adına önemli bir ayrıntıdır. Sözcük Eski Türkçede “hükümdarın kızı veya kız kardeşi” için kullanılırken Yenisey yazıtlarında anlam kötüleşmesine uğrayarak hanedan dışındaki kişiler için kullanılmıştır.

1.2.1.6. *tul* ‘dul’ (Aydın, 2015: 213). Köjeelig-Hovu (E 45), 6

kürsi? yamda? Êlim esizim e yèrim suwum esizim e kuyda kunçuyum tul yıta esizim “Kürsi Yam’da? yurdum, ne yazık! Yerim, suyum ne yazık! Obada eşim dul (kaldı). Eyvah! Ne yazık!

Aydın, *tul* için runik metinler içerisinde Yenisey yazıtlarında bir kez, Talas yazıtlarında 3 kez tanıklanmış olup daha sonraki dönemlerde ise çok sık kullanılan bir sözcük hâline geldiğine dikkat çeker (2015: 115). Sözcük, Türkiye Türkçesinde Eski Türkçedeki anlamıyla *dul* biçimiyle varlığı sürdürmektedir.

1.2.1.7. *yutuz* ‘eş, zevce’ (Aydın, 2015: 217). Kızıl-Çıraa I (E 43), 1

*bodunum a oglum a **yutuzum** a* “(Ey) Halkım! Çocuklarım! Eşim!” Kızıl-Çıraa I (E 43), 1

Clauson sözcüğün bazı metinlerde “*cariye*, *köle*” şeklinde anlamlandırmanın yanlış olduğunu, sözcüğün açık bir biçimde “eş, zevce” anlamında kullanıldığına dikkat çeker (ED 894). Caferoğlu da sözcüğü “karı” olarak anlamlandırır (2015: 306). Yenisey yazıtlarında bir kez tanıklanan sözcük “eş, zevce” anlamında kullanılmıştır.

1.2.2. Evlilik Yoluyla Akrabalık Bildiren Erkek İle İlgili Terimler

1.2.2.1. kadın ‘kayınbirader’ (Aydın, 2015: 204). Çaa-Höl V (E 17), 2

uyur **kadınım** <ü>çün öldüm yıta eçim yurçumka y[ıta] “Kudretli kaynım için öldüm, ne acı! Ağabeyim, kayınbiraderim, ne acı!” Çaa-Höl V (E 17), 2

Clasuon *kadın* sözcüğünün evlilik sonucu oluşan bir terim olduğunu, özellikle de “kayınbaba” için kullanıldığını belirtir. Sözcük daha sonra fonetik değişikliklere uğrayıp *kayın* biçimini alarak farklı akrabalık adlarını karşılamak için kullanılmıştır (1972: 602a). Uygurca metinlerde *kadın* “kayın (peder)” olarak geçmektedir (Caferoğlu, 2015: 160). Li, Uygurca metinlerden sonraki tarihî kaynaklarda “*kazın*”; ‘kayın, dünür, hısım’, *kayn*; ‘kayın birader’, *kayınlık*; ‘sıhriyet’” biçiminde geçtiğini belirtir (1999: 65-66). Yenisey yazıtlarında sadece bir kez tespit edilen sözcük “kayınbirader” anlamında kullanılmıştır. Sözcük Türkiye Türkçesinde *kayın* biçiminde Eski Türkçedeki “kayınbirader” anlamıyla yaşamaktadır.

1.2.2.2. küdegü ‘güvey, damat’ (Aydın, 2015: 207). Uyük-Turan (E 3), 6

kanım tölböri kara bodun külüg kadaşım esizim e eçiçim er ögler oğlan er küdegülerim kız kelinlerim bökmedim “Hanım Tölböri, halkım, ünlü akrabalarım, ne yazık! Ağabeyciğim, annelerim erkek çocuklarım, erkek güveylerim, kızlarım ve gelinlerim, (hepsine) doymadım.” Uyük-Turan (E 3), 6

Clasoun *küde-* fiilinden türeyen “kız evladın kocası, enişte” anlamındaki *küdegü* sözcüğünün bazı Kuzey Batı (Kıpçak) dillerinde “küçük kız kardeşin kocası” için kullanıldığını bazen de hiçbir sınırlama getirilmeden geline eşlik eden “damat” olarak kullanıldığını belirtir. Ayrıca, *küdegü* sözcüğünü Eski Moğolca *güregü* kelimesine dayandırarak bu ifadenin fonetik değişimlerle Türkçeleştirildiğini de ekler. (ED 703a). Li, sözcüğün Uygurcadan sonra tarihî metinlerde “*küzegü*, *küyegü*, *güyegü*, *güyegi*, *giyegi*, *küyewü*, *küyewüw*, *küyew*, *küyöw*, *güyeg*, *güvegi*, *iç güyegü*” gibi fonetik değişikliklere uğramış biçimlerini göstermiştir (1999: 308). Yenisey yazıtlarında bir kez kullanılan sözcük “güvey, damat” anlamında kullanılmıştır. Sözcük herhangi bir anlam değişmesine uğramadan Türkiye Türkçesinde *güvey* “damat” biçimiyle yaşamaktadır.

1.2.2.3. tünür ‘dünür’ (Aydın, 2015: 213). Begre (E 11), 7

yatda tünürüm e adrıldım a “Yad ellerdeki dünürümden ayrıldım.” Begre (E 11), 7

Yenisey Yazıtlarında Akrabalık Adları

Clauson *tünür* için *böşük* sözcüğünün zıt anlamlısı, temel anlamının ise “kız evladını evlendirdiği kabile veya kabilenin bir üyesi” olduğunu belirtir. Fakat metinlerde genel olarak “evlilik ile kazanılan akrabalık biçimini” temsil ettiğini belirtir (ED 523b). Caferoğlu, sözcüğün Uygur Türkçesinde *tüngür* “sıhriyet, evlenme yoluyla akrabalık, dünür” biçiminde geçtiğini gösterir (2015: 254). Li sözcüğün Uygurcadan sonraki tarihî metinlerde “*tünür, tünür kızın, tünürlük, dünür, dünür kuda, dünür kudalık, dünürlük, dünürşü*” gibi farklı fonetik biçimlerini gösterip sadece Türk dillerinin birkaçında yaşadığını, Türk dillerinin büyük çoğunluğunda *tünür* yerine *kuda* sözcüğünün kullanıldığına dikkat çeker (1999: 75-77). Sözcük, Eski Türkçedeki anlamını koruyarak Türkiye Türkçesinde *dünür* biçiminde varlığını devam ettirmektedir.

1.2.2.4. *yurç* ‘kayınbirader’ (Aydın, 2015: 217). Çaa-Höl V (E 17), 2

uyur kadınım <ü>çün öldüm yıta eçim yurçumka y[ıta] “Kudretli kaynım için öldüm, ne acı! Ağabeyim, kayınbiraderim, ne acı!” Çaa-Höl V (E 17), 2

Clauson sözcüğü “karının küçük erkek kardeşi” olarak anlamlandırır (ED 958a). Sözcük Orhon yazıtlarında *yurç* “kayınbirader” biçiminde geçmektedir (Aydın, 2014). Li ise sözcüğün tarihî metinlerde “*yurç, yügürç*” şekillerini gösterir (1999: 286). Yenisey yazıtlarında bir kez kullanılan sözcük “kayınbirader” anlamı ile karşımıza çıkar. Sözcük Türkiye Türkçesinde yaşamazken çağdaş Türk dillerinin birçoğunda “yüwürcü, yortısı, yurdzu, yurtsu” gibi fonetik şekillerinde “kocanın erkek kardeşi, karının erkek kardeşi” anlamlarıyla yaşar. Yakutçada ise anlam değişmesine uğrayarak “(ablaya karşı) küçük erkek kardeş” anlamıyla yaşar (Li, 1999: 286).

1.3. Akrabalıkla İlgili Diğer Terimler

1.3.1. *kadaş* ‘akraba’ (Aydın, 2015: 204). Uyuk-Turan (E 3), 1, 6; Elegest I (E 10), 2, 12; Begre (E 11), 5; Çaa-Höl I (E 13), 1, 2, 13; Çaa-Höl IV (E 16), 2; Çaa-Höl V (E 17), 3; Çaa-Höl VI (E 18), 4; Çaa-Höl IX (E 21), 1; Çaa-Höl X (E 22), 2; Oznaçennaya I (25), 1, 6; Altın-Köl II (E 29), 5; Hemçik-Çırgakı (E 41), 3; Bay-Bulun I (E 42), 2, 5; Kızıl-Çıraa II (E 44), 4; Köjeelig-Hovu (E 45), 7; Bay-Bulun II (E 49), 1; Tuva B (E 50), 3; Tuva D (E 51), 1; Malinovka (E 56), 1; Herbis-Baarı (E 59), 7, 7, 8; Kara-Bulun I (E 65), 2; El-Bajı (E 68), 16, 28; Tugutüp I (E 120), 2; Yeebek II (E 149), 5

yüz er kadaşım uyurun için yüz erin elig öküzün tıkdı “Yüz erkek akrabam muktendir oldukları için, yüz kişi (ve) elli öküz ile (bu ebedî taşı) diktiler.” Elegest I (E 10), 2

Clauson, sözcüğü “erkek akraba, aynı ailenin üyesi” biçiminde anlamlandırırken bazen de “komşu, yoldaş, arkadaş” anlamlarında da kullanıldığını belirtir (ED 607a). Caferoğlu sözcüğün Uygurca metinlerde “arkadaş, akraba, kardeş, dost” anlamında kullanıldığını belirtir (2015: 160). Li, sözcüğün Uygurcadan sonraki metinlerde “*kadaş, қазаş, қазаş, қаяш, қап, қа kadaş, қап kadaş, уруғ kadaş, уруғ қазаş, уруғ қаяш, уруқ қаяш ve ууа kadaş*” gibi farklı fonetik biçimlerini gösterir (1999: 46). Ayazlı ise bazı dillerde görülen *karındaş* “kardeş” ile *kadaş* “akraba” sözcüklerinin farklı kökten türediklerini, tek benzer noktalarının aldıkları ek olduğuna dikkat çeker (2016: 130). Yenisey yazıtlarında da genellikle “akraba” anlamında kullanılan *kadaş* sözcüğünün *gadaş* ve *kagadaş* biçiminde farklı fonetik şekilleri de tespit edilmiştir.

1.3.2. kin ‘akraba’ (Aydın, 2015: 206). Uyük-Turan (E 3), 1; Elegest I (E 10), 12; Begre (E 11), 5; Kızıl-Çıraa II (E 44), 4; Köjeelig-Hovu (E 45), 7; Herbis-Baarı (E 59), 7, 8

kalın kadaşımka bökmedim yıta kinim eçim adr[ıltım] “Sevgili akrabalarım doymadım, eyvah! Akrabam (ve) ağabeyimden ayrıldım.” Herbis-Baarı (E 59), 8

Etimolojik sözlüklerde *kin* sözcüğü ile ilgili herhangi bir bilgi bulunmazken; Aydın sözcüğü “akraba” olarak anlamlandırmıştır (2015: 130).

1.3.3. ok ‘boy, kabile’ (Aydın, 2015: 208). Barık I (E 5), 1; Uyük-Oorzak III (E 110), 3

er erdemim okum oğlanım elim esizim e “Erkeklik kahramanlığım, boyum?, çocuklarım, yurdum, ne yazık!” Uyük-Oorzak III (E 110), 3

Etimolojik sözlüklerde *ok* sözcüğü ile ilgili herhangi bir bilgi bulunmazken; Aydın sözcüğü kesin olmamakla beraber “boy, kabile” olarak anlamlandırmayı uygun görür (2015: 161).

1.3.4. uğuş ‘halk, boy’ (Aydın, 2015: 213). Barık I (E 5), 2

öz yeğen alp turan altı uğuş bodunda üç yeğirmi altı elim kanım a adrıldım “(Adım) Öz Yeğen Alp Turan’dır. Altı boylu halktan, on üç yurdumdan (?), hanımdan ayrıldım.” Barık I (E 5), 2

Yenisey Yazıtlarında Akrabalık Adları

Clauson sözcüğün Eski Türkçede “kabile veya boydan daha küçük ama aileden daha büyük” bir nüfus topluluğunu karşıladığını belirtir. Daha sonra “aile” anlamından çok “bir soyu ya da torunların da dâhil edildiği geniş bir aileyi karşılayan kitle” için kullanıldığını belirtir. Osmanlıca bazı metinlerde *oğuş* sözcüğünün “torun” anlamında kullanıldığı ekler (ED 96b). Sözcük Orhon yazıtlarında *uguş* “soy; grup” biçiminde geçmektedir (Aydın, 2014). Caferoğlu Uygurca bazı metinlerde “kabile, soy, sop, aile, klan, nesil” anlamlarında kullanıldığını belirtir (2015: 140). Li ise sözcüğün Uygurcadan sonraki metinlerde “oymak; hısım, akraba”, “erkek torun”, soy; kabile”, “klan, kabile, millet”, “oymak” anlamlarında kullanıldığını, çağdaş Türk dillerinin birkaçında *uğuş* sözcüğüne rastlandığını da ekler (1999: 54). Sözcük Anadolu ağızlarında anlam değişimine uğrayarak *oğuş* “erkek çocuk” (DS V: 3274) ve *öğüş* “torun” (DS IX: 3325) anlamlarıyla yaşar.

1.3.5. urug ‘boy, kabile’ (Aydın, 2015: 214). Hemçik-Çırgakı (E 41), 10,

... *urugin akbay? urugin artınga altım* “boyunu, Akbay boyunu arkama aldım.” Hemçik-Çırgakı (E 41), 10

Clauson sözcüğün temel anlamının “tohum, çekirdek” olduğunu, benzetme yoluyla anlamı genişleyerek “sülale, soy, aynı soydan gelen boy” anlamları kazandığını belirtir (ED 241b). Sözcük Orhon yazıtlarında *urugsırat*- “soyunu yok etmek” biçiminde geçmektedir (Aydın, 2014). Caferoğlu ise sözcüğün Uygurca metinlerde “nesil, kuşak, soy, torunlar; tohum, ekin” anlamlarında kullanıldığını belirtir (2015: 266). Li sözcüğün Uygurcadan sonraki tarihî metinlerde “*urluğ, urluğ*” biçiminde geçtiğini gösterir (1999: 55). Sözcük, Anadolu ağızlarında *uruk* biçimiyle “aile, oymak” anlamlarının yanında anlam değişmesine uğrayarak “göçmen olarak gelip bir yere yerleşen” anlamıyla da kullanılmaktadır (DS VI: 4043).

1.3.6. uya ‘akraba’ (Aydın, 2015: 214). Çaa-Höl III (E 15), 1; Altın-Köl I (E 28), 6

bodun ara bulgak üçün elig uyamga adrıltım esni “Halk arasında karışıklık (olduğu) için elli akrabamdan ayrıldım, ne yazık!” Çaa-Höl III (E 15), 1

Clauson sözcük için, bazı metinlerde “kan kardeş” gibi belirsiz ilişkileri ifade etmek için kullanılmasına rağmen sözcüğün genel anlamının *êçi* “amca” ve *ini* “erkek kardeş” gibi kan bağı olan akrabalıkları ifade ettiğini vurgular (ED

267b). Caferoğlu ise “yuva, çukur; mağara” olarak anlamlandırır (2015: 269). Li ise sözcüğün tarihî diğer metinlerde “*uya, uya kadas, uya kap, uyalık*” gibi şekillerini gösterir (1999: 163). Sözcük Anadolu ağızlarında anlam daralmasına uğrayarak *uye* biçimiyle “kız kardeş” anlamında yaşamaktadır (DS VI: 4791).

SONUÇ

Çalışmamızda Yenisey yazıtlarında akrabalık ile ilgili 32 terim tespit edilmiştir. Bu terimlerden 11’i kadınlarla ilgili akrabalık terimi, 15’i erkeklerle ilgili akrabalık terimi ve 6’sı ise akrabalık ile ilgili diğer terimlerdir. Kan bağı yoluyla oluşan 15 akrabalık terimin 4’ü kadınlarla ilgili iken 11’i erkeklerle ilgilidir. Evlilik yoluyla akrabalık bildiren 11 terimin 7’si kadınlarla ilgili iken 4’ü erkeklerle ilgilidir. Bu terimlerin tablolaştırılmış biçimi aşağıda gösterilmiştir:

Kan Bağı Yoluyla Akrabalık Bildiren Kadın İle İlgili Terimler	<i>ege, eke, kız, ök</i>
Kan Bağı Yoluyla Akrabalık Bildiren Erkek İle İlgili Terimler	<i>apa, ata, eci, ekiz, ini, inilig, kan, oylan, oylut, oylul, urı</i>
Evlilik Yoluyla Akrabalık Bildiren Kadın İle İlgili Terimler	<i>ewci, eş, kelin, kisi, kunçuy, tul, yutuz</i>
Evlilik Yoluyla Akrabalık Bildiren Erkek İle İlgili Terimler	<i>kadın, küdegü, yurç, tünür</i>
Akrabalıkla İlgili Diğer Terimler	<i>kadas, kin, ok, uyuş, urug, uya</i>

Tespit edilen 31 sözcükten *apa* > *aba, abba, abbo*; *ata* > *ata*; *ege* > *ege, egeç*; *eş* > *eş*; *ekiz* > *ikiz*; *ini* > *eni, ini, iyn, yine*; *kan* > *kan*; *kadın* > *kayın, gayın*; *kelin* > *gelin*; *kisi* > *kişi*; *küdegü* > *güvey*; *oylan* > *oylan*; *oyul* > *oöl*; *kız* > *kız*; *ök* > *öksüz*; *tul* > *dul*; *tünür* > *dünür*; *uyuş* > *oöl, ööl*; *uruk* > *uruk, oruk*; ve *uya* > *uye* sözcüklerinin Türkiye Türkçesinin standart dilinde ve ağızlarında yaşadığı tespit edilmiştir.

Birçok dilde birden fazla akrabalık ilişkisini göstermek için sadece bir sözcük kullanılırken Türk dilinde bir akrabalık ilişkisi için birden fazla sözcük kullanımı oldukça yaygındır. Bir dilin eskiliğini ve zenginliğini göstermesi adına da yakın ve eş anlamlı sözcüklerin varlığı önemli unsurlardandır. Bu yönüyle

Yenisey Yazıtlarında Akrabalık Adları

bakıldığında VIII-X. yüzyıllar arasında dikildiği tahmin edilen Yenisey yazıtlarında da aynı akrabalık ilişkisini karşılayan yakın ve eş anlamlı sözcükler tespit edilmiştir. Söz konusu yazıtlarda geçen yakın ve eş anlamlı sözcüklerin tabloleştirilmiş biçimi aşağıda verilmiştir:

Yakın ve Eş Anlamlı Sözcükler	Anlamı
<i>ege, ög</i>	anne
<i>ata, kaŋ</i>	baba
<i>ogul, oylan, oglıt, urı</i>	erkek çocuk
<i>ewçi, eş, kisi, kuŋcuy, yutuz</i>	eş, zevce
<i>kadın, yurç</i>	kayınbirader
<i>kadaş, kin, uya</i>	akraba
<i>ok, uguş, urug</i>	boy, kabile

Türk milleti tarih boyunca kadına büyük değer vermiştir. Bunun güzel bir örneğini de Yenisey yazıtlarında, Sayan-Altay bölgesi halkları; eşleri için *kuŋcuy* “hükümdarın kızı ve kız kardeşi” sözcüğünü kullanarak göstermiştir.

Yenisey yazıtlarında ölen kişi, dünüründen (*tünür*) tutun da kayınbiraderine (*kadın, yurç*) kadar bütün akrabalarına doyamadan bu dünyadan göç ettiğini dokunaklı bir biçimde dile getirir. Yenisey yazıtlarına bu açıdan bakıldığında, Türk toplumunun akrabaya ve akrabalık ilişkilerine verdiği değeri gösteren önemli ipuçları taşıdığı görülecektir.

KISALTMALAR

ağ.: ağız

DLT: Divanı Lügati't-Türk

ED: An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish

Hal.: Hallaçça

OTWF: Old Turkic Word Formation I-II

Tkm.: Türkmençe

Trk.: Türkiye Türkçesi

KAYNAKÇA / REFERENCES

- Aksan, D. (2000a). *Türkçenin Sözvarlığı*. Engin yayınları.
- Aksan, D. (2000b). *En Eski Türkçenin İzlerinde, Orhun ve Yenisey Yazıtları Üzerinde Sözcükbilim, Anlambilim ve Biçembilim İncelemelerinin Aydınlatıldığı Gerçekler*. Simurg.
- Ayazlı, Ö. (2016). *Eski Uygurca Din Dışı Metinlerin Karşılaştırmalı Söz Varlığı*. Türk Dil Kurumu yayınları.
- Aydın, E. (2009). S. Gerard Clauson'un etimolojik sözlüğünde Yenisey yazıtlarıyla ilgili veriler. *TST 4/4, (Sözlük Özel Sayısı-Dr. Yücel Dağlı Anısına)*, 93-118.
- Aydın, E. (2012). Yenisey yazıtları nasıl tarihlendirilebilir? *Turkish Studies 7/2*, 161-169.
- Aydın, E. (2013). Yenisey yazıtlarındaki tek örnekler. *Türkbilig 26*, 37-49.
- Aydın, E. (2014). *Orhon Yazıtları*. Kömen.
- Aydın, E. (2015). *Yenisey Yazıtları*. Kömen.
- Aydın, E. (2017). Söz varlığı açısından Yenisey yazıtlarının Moğolistan yazıtlarından farklılıkları üzerine notlar. *Uluslararası Türk Lehçeleri Araştırmaları Dergisi 1/1*, 48/58.
- Aydın, E. (2018). *Uygur Yazıtları*. Bilge Kültür Sanat.
- Caferoğlu, A. (2015). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu.
- Clauson, G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. The Clarendon Press.
- Çağbayır, Y. (2007). *Ötüken Türkçe Sözlük*. Ötüken yayınları.
- Ercilasun, A. B. & Akkoyunlu, Z. (2014). *Dîvânü Lügâti't Türk*. Türk Dil Kurumu.
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic Word Formation. A Functional Approach to the Lexion I-II*. Wiesbaden.
- Gabain, A. V. (1988). *Eski Türkçenin Grameri*. Türk Tarih Kurumu.
- Gömeç, S. (2001). Kök Türkçe belgelerindeki akrabalık terimleri. *Tarih, Türk Dünyası Tarih ve Kültür Dergisi*, 44-46.

Yenisey Yazıtlarında Akrabalık Adları

- Gömeç, S. (2002). Dîvânü Lügât-it- Türk'te akrabalık bildiren terimler. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 20/32, 133-142.
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu.
- Kormuşın, İ.V. (2001). Kuzey Tuva Ögök- Turan vadisindeki Göktürk anıtlarının bazı özellikleri. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 257- 261.
- Kuktaş, M. (2019). Dede Korkut Kitabında akrabalık adlarının sıklıkları, *Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 8/20, 1-16.
- Kurumu, T. D. (2009). *Derleme Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu.
- Kurumu, T. D. (2011). *Türkçe Sözlük*. Türk Dil Kurumu.
- Malov, S. Ye. (1952). *Yeniseyskaya pis'mennost' Tyurkov, Teksti i Perevodi*.
- Parlatır, İ. (2014): *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. Yargı yayınevi.
- Söng Lı. Y. (1999). *Türk Dillerinde Akrabalık Adları*. Simurg yayınları.
- Şenel, Ö. & Bahçi, R. (2019). Kül Tigin ve Bilge Kağan Yazıtlarında akrabalık bildiren kelimeler. *Oğuz Türkçesi Araştırmaları Dergisi*, (1), 108-116.
- Şirin User, H. (2011). Runik Türk Yazıtları çerçevesinde *katun* ve *kunçuy*. *Ötüken'den İstanbul'a*, 281-294.
- Yavuz, S. (2013a). Türkiye Türkçesi ağızlarında akrabalık adları. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23/2, 71-91.
- Yavuz, S. (2013b). Dîvânü Lügâti't-Türk'teki akrabalık adları ve bu adların Türkiye Türkçesi ağızlarındaki karşılıkları. *Ekev Akademi Dergisi*, 17/56, 345-360.
- Yıldırım, A. (2019). Yenisey yazıtlarında duygu sözcükleri. *Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*. 8/19, 272-283.